

mestall

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

any XXVIII
núm. 59
juny 2026

RECERCAT 2026 AL PONT DE SUERT

SUMARI

Portada

Recercat 2026 al Pont de Suert

Patrimoni

Del fragment al paisatge. Què ens explica la terrissa negra sobre el món rural?

Notes en guaret

Apologia del llistín telefònic

Llibres

Roques i baumes viscudes

La fi del Renegat i altres narracions

Trobades

Jornada d'estudi ESTAC: reptes per a un atlas català històric transfronterer

XI Congrés de sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans: Els conflictes agraris com a catalitzadors del canvi social

Recerques

El mercat de la terra a la Catalunya baix medieval. La vall d'Amer (1350-1399)

Senyors, pagesia i inversions barcelonines. La llarga transició de la vall baixa del Llobregat (dels segles XI a inicis del XIX)

Agenda

Amb la remor de fons del cabal generós de la Noguera Ribagorçana, el Pont de Suert va acollir la 22a edició del Recercat entre el 8 i el 10 de maig passats. L'indret escollit, situat en una comarca històrica on la llengua i la cultura superen les fronteres administratives actuals, simbolitza a la perfecció l'esperit d'aquestes jornades, que volen connectar els diferents centres de recerca local dels territoris de parla catalana.

Com és habitual, el nucli vertebrador del Recercat va ser la Fira. Instal·lada en una carpa als jardins de la biblioteca municipal, a tocar de la Noguera, els representants dels diferents centres de recerca, entre els quals hi havia l'Associació d'Història Rural, vam tenir l'oportunitat de donar a conèixer les nostres tasques i publicacions i, també, de compartir inquietuds i reflexions. Complementant el cabal d'aquest riu principal, els tres dies de la trobada van estar farcits d'activitats, taules rodones, presentacions,

exposicions i el lliurament dels Premis Recercat. Així doncs, qualsevol persona amb inquietuds culturals podia tenir l'agenda ben ocupada.

El tret de sortida el va donar, divendres a la tarda, una visita guiada a l'exposició «Llum a l'ànima», sobre la poetessa i folklorista Palmira Jaquetti, que va realitzar una prolífica feina de recollida de cançons per al Cançoner Popular de Catalunya. Aquesta visita guiada anà a càrrec de la comissària de l'exposició, l'antropòloga Carme Oriol. A continuació, van seguir les projeccions de tres interessants audiovisuals. Per un costat, *DO Plecs. Història amb denominació d'origen*, que commemora els 40 anys i els 200 números dels Plecs d'Història Local. I, per l'altre, formant un tàndem sobre hàbitats tradicionals i el seu entorn, *Barraques 2100. Passat, present i futur*, a càrrec de Josep Juan, que se centrà en les Terres de l'Ebre, i *La vida a les bordes*, de Maria Carmen Ba-

Assistents a la inauguració del Recercat.
Fotografia: Vèrtex, Fons IRMU.

dia, sobre els edificis muntanyencs ribagorçans. Per acabar una jornada intensa, a cavall entre el vespre i la nit, l'escriptor Jordi Llavina va guiar una conversa sobre els inicis del català escrit amb un dels fills il·lustres del Pont de Suert i expert en la matèria, el multifacètic Jesús Alturo Perucho, filòleg, paleògraf i historiador.

L'endemà al matí es va inaugurar oficialment la Fira Recercat, amb els parlaments de Maria Carme Jiménez, directora de l'Institut Ramon Muntaner, l'entitat que

causa de l'especulació urbanística i de la turistificació, a les àrees urbanes i litorals.

Tot seguit, donant en certa manera una resposta a aquesta inquietud, representants dels arxius comarcals de l'Alt Pirineu i l'Aran van presentar el projecte «Històries del Pirineu». Aquesta iniciativa pretén realitzar uns documentals breus sobre la vida a la muntanya a partir dels fons documentals d'aquests arxius comarcals. I, just després, es va inaugurar l'exposició «L'espoli general. La requisa franquista del patrimoni del món associatiu dels territoris de parla catalana».

Per cloure el matí, l'elegant Cinema Ribagorça va acollir un dels actes centrals de les jornades: el lliurament dels Premis Recercat 2026. L'acte va ser conduït pel periodista esportiu Artur Peguera, fill del Pont de Suert, i amenitzat amb els acords dels Ribatònics, una mescla entre grup musical i associació cultural que recupera antigues melodies populars. Com és habitual, els premis van distingir una entitat i una persona vinculades a la recerca local. L'entitat agraciada va ser la menorquina Centre d'Estudis Locals d'Alaior, pel seu esforç en la defensa del patrimoni cultural i la difusió de la cultura en una illa amenaçada per la turistificació. I, per altra banda, el premi individual fou per a l'arqueòleg i historiador lleidatà Joan Ramon González Pérez, per la seva llarga trajectòria científica i pel seu paper en diverses associacions culturals, com ara l'Institut d'Estudis Ilerdencs o l'Associació d'Amics de la Seu Vella.

Després de tants actes, un dinar de germanor a base de plats típics de muntanya (trinxat de primer i xai al forn de segon) va permetre als assistents recuperar forces per encarar la tarda. Sota la conducció de Núria Sauch, tècnica de l'IRMU, es van donar a conèixer un total de vuit projectes repartits en tres blocs temàtics: la transmissió del patrimoni, la memòria històrica a través de les imatges i dels objectes i l'aprofitament de l'aigua. Diumenge al matí, per acabar d'arrodonar el Recercat, encara hi havia previstes unes visites guiades a Casa Jaumot, un edifici històric que havia acollit la primera farmàcia de la comarca i que conté una important col·lecció de material d'apotecaria, i al centre històric del Pont de Suert.

En paral·lel a tots aquests actes, per si a algú encara li sobrava alguna estona morta, hi havia un considerable

Parlaments Inaugurals del Recercat.
Fotografia: Esther Loaisa Dalmau.

organitza l'esdeveniment, i de diversos representants institucionals, tant locals com del govern de la Generalitat. Sense gaire temps per perdre, ja que el programa de dissabte era tan atapeït com el de la tarda de divendres, va començar una taula rodona sobre el «Patrimoni local: el paper de la comunitat en la preservació del patrimoni material i immaterial», amb la participació de Lluís Bellas, del Fòrum d'Estudis Segarrencs, l'antropòloga Marta Rallo, del Centre d'Estudis Mascançà (Pla d'Urgell), el menorquí Miquel Àngel Marquès, del Centre d'Estudis Locals d'Alaior, i Sílvia Alemany, directora del Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols. Les seves intervencions, moderades per Jordi Abella, director de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, i il·lustrades en directe per Clara-Tanit Arqué, van ser un clar testimoni de la importància —i de les dificultats— de preservar un patrimoni amenaçat per raons geogràfiques i demogràfiques diverses: des de l'oblit a causa de l'envelliment i el despoblament, a les comarques interiors i muntanyenques, fins a la destrucció a

nombre d'exposicions sobre temàtiques ben variades que es podien veure en diferents espais de la localitat. A banda de les ja esmentades que es van inaugurar durant el mateix Recercat, sobre Palmira Jaquetti i sobre l'espòli general, el visitant que ho desitgés també va poder badar davant d'una mostra de documents de l'Alta Ribagorça; d'uns plafons sobre el Parc Nacional d'Aigüestortes; d'un recull de fotografies i de textos literaris referents a llegendes de la Ribagorça; de la col·lecció d'art sacre de la comarca; o d'un projecte sobre les dones medievals de la comarca valenciana dels Ports.

Així doncs, el Recercat d'enguany es va acabar el diumenge 10 de maig des-

prés de tres dies intensos, ben farcits d'actes culturals. El Pont de Suert va fer honor al seu nom, oferint un mitjà de connexió perquè moltes entitats de recerca local d'arreu dels territoris de parla catalana es retrobessin i enfortissin lligams. Aquest és, precisament, l'esperit d'aquestes jornades i l'elecció de la seu de 2027 sembla pensada per refermar-ho. Seguirem aigua avall el curs de la Noguera Ribagorçana, l'acompanyarem quan conflueixi amb el Segre, continuarem fins a les Terres de l'Ebre i l'any vinent ens trobarem a Alcanar, nexa d'unió entre Catalunya i el País Valencià.

Xavier Marcó ■

patrimoni ■

Del fragment al paisatge. Què ens explica la terrissa negra sobre el món rural?

Encara avui dia, el paisatge empordanès, i potser en menor mesura el gironí, conserva vestigis materials d'una forma de vida en curs de desaparèixer. Em refereixo a la presència d'un cossi negre que fa de test a l'era d'una masia o bé d'una menjadora reutilitzada en un hort, o de càntrics, gerres, barrals i altres atuells convertits en elements decoratius en finestres, balcons i jardins. Es tracta d'objectes desplaçats del seu ús original i resignificats. Constitueixen els vestigis actuals d'una producció de terrissa que durant segles ha format part de la vida quotidiana de moltes famílies arreu d'Europa que han emprat la terrissa negra, cuita amb llenya en atmosfera reductora, per a múltiples funcions domèstiques i agrícoles, des de la cuina i emmagatzematge d'aliments fins a les tasques de cura del bestiar o de gestió dels cellers i magatzems especialment del món rural.

Les pervivències actuals poden documentar-se sistemàticament i dibuixen un mapa sorprenent d'una materialitat que, lluny d'haver desaparegut, continua formant part d'un paisatge rural quotidià d'una manera tan íntima i persistent que, paradoxalment, gairebé s'ha tornat invisible. L'espai discret que tradicionalment han ocupat aquests artefactes potser ha fet que, malgrat la seva omnipresència, el seu estudi històric hagi estat sovint parcial

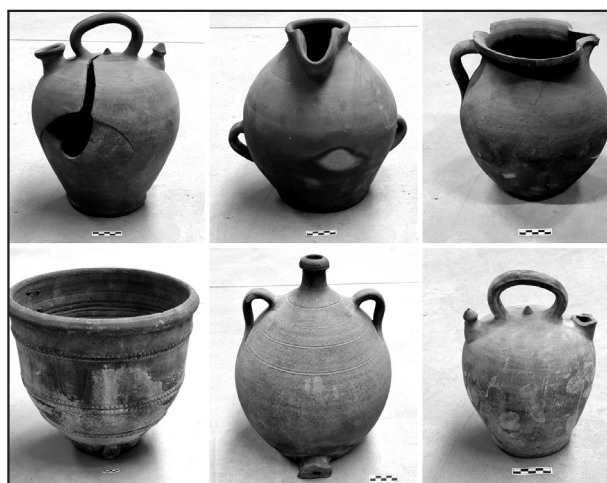
i molt fragmentari. Aquesta persistència, tanmateix, ens permet plantejar preguntes de caire històric prou interessants: què fa que la terrissa negra encara sobrevisqui? Per què, en una societat com la del segle XXI, encara hi ha qui la fabrica, la ven i la compra?

Els atuells de terrissa negra són coneguts pràcticament des de la prehistòria. En època romana es van consolidar unes produccions de cuina que circulaven arreu de la Mediterrània i que, al llarg de l'antiguitat tardana i amb el declivi progressiu de l'antic ordre romà, van definir contextos de producció i circulació local, fortament regionalitzats, fins al punt d'esdevenir una resta arqueològica omnipresent als contextos

Cossi de terrissa negra, reutilitzat com a test al municipi de Peratallada (Baix Empordà), novembre de 2022.
Fotografia: Esther Travé.

arqueològics medievals. Aquest tipus de terrissa, de pastes molt gruixudes, aparença tosca i superfícies sense tractament, semblava condemnat a desaparèixer amb la redescoberta a Europa de les produccions vidrades i, especialment, amb la generalització dels atuells de cuina amb vidrat de galena. Més impermeables i funcionals per a determinats usos culinaris, aquests nous recipients es van difondre primer pels entorns urbans i ben aviat també pel món rural, fins al punt de forçar l'extinció d'alguns dels grans centres productors de terrissa negra medieval.

Atuells de terrissa negra procedents de Quart i la Bisbal conservats al Terracotta Museu de Ceràmica de la Bisbal d'Empordà.

Tanmateix, altres centres, sovint més petits i menys visibles, van trobar formes inesperades de resistència i adaptació. Quart, al peu occidental de les Gavarres, n'és probablement un dels exemples més eloqüents. Coneixem documentalment l'activitat terrissera almenys des de 1312, si bé les evidències arqueològiques indiquen una tradició força més antiga. Lluny d'extingir-se, la producció es va transformar i, al costat de les tradicionals olles i ansats per a la cuina, els obradors començaren a diversificar la producció i fabricar recipients per al transport i la conservació de líquids (aigua, vi i oli), a més d'una gran diversitat d'atuells destinats al treball agrícola i domèstic. La creació de noves formes vinculades a nous usos i funcions arreu del territori permet explicar la continuïtat d'aquest tipus de producció que, lluny de mantenir-se immutable, va comptar amb una capacitat d'adaptació als canvis socials, econòmics i materials del món rural, amb un nou moment d'esplendor especialment al segle XVII.

En qualsevol cas, més enllà d'una presència dilatada en el temps, l'estudi de la terrissa negra convida també a no mirar exclusivament els objectes sinó a observar també els territoris i comunitats que la van fer possible en molts indrets i que van determinar un ecosistema social i econòmic arrelat al món rural al voltant d'aquesta activitat. En aquest sentit, el cas de les Gavarres resulta especialment il·lustratiu. Els obradors de Quart, Palafrugell, Palamós, Sant Sadurn de l'Heura o la Bisbal no s'expliquen sense tenir en compte les condicions materials d'un territori ric en

argiles aptes per al modelat, abundància d'aigua i grans masses forestals capaces de proveir el combustible necessari per alimentar els forns. Allà on es configuren pols de producció amb una especialització que va més enllà d'una producció de terrissa de subsistència, l'activitat terrissera genera uns entorns productius d'estructura fabril malgrat el seu caràcter preindustrial, estretament vinculats als ritmes del món rural i les comunitats pageses, amb una certa independència de la localització preferentment urbana dels obradors.

En estudiar aquesta realitat, podem copsar com la producció de terrissa en època moderna i contemporània revela l'existència d'un món rural molt més connectat del que sovint imaginem. Els atuells circulaven, però també ho feien les persones, les tècniques i els coneixements. L'anàlisi arqueològica de les produccions de Quart ha permès identificar la presència d'aquestes peces molt més enllà del seu entorn immediat. Alguns atuells fabricats a Quart han estat documentats a la ciutat de Barcelona o en contextos d'Osona i el Ripollès amb anterioritat al segle XVI, fet que evidencia xarxes de distribució que superaven àmpliament una escala estrictament local i que actuaven com a veritables espais d'articulació entre el món rural i l'urbà.

Però potser encara resulta més suggeridora la mobilitat de les persones i llurs maneres de fer. Els inicis de la producció de terrissa negra a la Bisbal d'Empordà en són un bon exemple. Malgrat comptar amb una producció terrissera consolidada i ésser un dels grans pols de producció del territori, l'obra negra no hi és documentada fins a finals del segle XVIII, quan en un lapse de temps de poc més de mig segle dos terrissers de Quart s'estableixen a la Bisbal i consoliden allà una tradició productiva que no sorgeix de manera autòctona o espontània, sinó que resulta d'un procés de transferència tècnica i cultural profundament arrelat als moviments de persones i als mecanismes d'aprenentatge de l'ofici. A mesura que aquesta producció arrela a la Bisbal i que els terrissers novinguts i la seva descendència s'integren a la comunitat d'acollida, els atuells evolucionen, incorporen formes noves i s'adapten a contextos socials i econòmics diferents, tot mantenint alhora una identitat recognoscible.

La recerca que desenvolupem a l'actualitat ens ha dut a explorar en profunditat aquests processos de pervivència i canvi. D'una banda, estudiem l'arrelament

d'aquestes produccions en determinats territoris (Quart i la Bisbal, però també Verdú o Vilafranca, entre d'altres) definint les seves característiques pròpies, els trets que les singularitzen i el seu procés evolutiu, però també interrogant-nos, d'altra banda, pel perquè de la seva continuïtat o bé de llur extinció. Certament, a partir del segle XIX i, sobretot, durant el segle XX, la progressiva desaparició de molts usos tradicionals va infligir una segona crisi acusada en aquestes produccions. La Guerra Civil va marcar el final de molts obradors i obligà els terrissers a reinventar-se. La generalització dels recipients metàl·lics o plàstics transformà profundament les formes de consum i reduí dràsticament la demanda dels antics atuells ceràmics. Davant d'aquest escenari, la supervivència de l'ofici depengué de la capacitat d'explorar nous mercats, adaptar repertoris i atorgar nous valors i significats als productes.

Alguns objectes han continuat vinculats a l'ús funcional (els testos de jardí, sense anar més lluny), però d'altres es transformaren en peces decoratives, *souvenirs* adreçats a un turisme creixent i objectes de prestigi adquirits per col·leccionistes. Amb el pas del temps, la terrissa negra ha deixat de ser un bé de consum necessari per al dia a dia per esdevenir, en determinats llocs, un marcador d'identitat local i una forma de reivindicació artesanal. En aquest context de transformació també semiòtica cal entendre, per exemple, l'aparició dels anomenats cànirs modernistes de finals del segle XIX i principis del XX. Lluny de limitar-se a reproduir models tradicionals, alguns artistes convertiren la terrissa negra en suport d'experimentació creativa, incorporant nous llenguatges decoratius, referències simbòliques i una clara voluntat estètica. La terrissa negra deixava així de respondre exclusivament a una funció utilitària per esdevenir també vehicle d'expressió cultural i artística.

En bona mesura, la terrissa negra que encara es produeix avui ha sobreviscut perquè determinats artesans n'han reivindicat el valor com a patrimoni viu, material però també immaterial, i perquè ha esdevingut un element associat a la memòria

col·lectiva i identitat d'un territori. D'ençà de la dècada de 1980, alguns terrissers continuen produint-ne no tant perquè respongui a una necessitat estrictament funcional, sinó perquè representa una manera de fer, un coneixement transmès entre generacions i una història personal i familiar pròpia. La permanència d'aquests oficis depèn, sovint, d'un delicat equilibri entre continuïtat i transformació: conservar prou tradició per mantenir-ne la identitat, mirant de conviure amb els processos contemporanis de patrimonialització i turisticació de l'artesanía, però també amb prou capacitat d'innovació per continuar sent socialment significativa.

Reconstruir aquestes històries i estudiar aquests processos tampoc no és senzill. La disparitat dels vestigis és molt gran. Comptem amb les restes materials recuperades en contextos arqueològics o presents en col·leccions públiques custodiades als museus o en mans de particulars; documentació escrita abundosa que ens parla de la producció de manera ben sovint indirecta, vestigis gràfics o testimonis orals dels darrers terrissers. Només la combinació d'aquestes fonts, avui reforçada per les eines digitals, permet reconstruir un relat històric coherent sobre unes produccions aparentment modestes però extraordinàriament persistents, en l'anàlisi de les quals no podem deixar de banda la realitat antropològica, material i patrimonial, ni les formes de difusió que permeten fer arribar aquest coneixement al gran públic.

Potser aquest escenari de recerca interdisciplinària és un dels majors atractius d'aquest tipus d'artefactes. L'objecte material en el seu context permet parlar d'un territori explotat, d'oficis especialitzats, de mercats, formes de mobilitat, economies domèstiques i maneres de viure llargament sedimentades en el temps. I potser és precisament per això que encara avui continua entre nosaltres: perquè, més enllà de la seva funció original, ha esdevingut patrimoni viu i memòria material d'una determinada manera d'habitar i entendre el món rural.

Esther Travé Allepuz ■
Universitat de Barcelona

Rotació del model tridimensional d'un petit ansat de Quart, deformat i defectuós de fàbrica, conservat al Terracotta Museu de la Bisbal d'Empordà. Model elaborat per Isidre Ot Padilla, Virtual Past 3D.

Apologia del *llistín* telefònic

«Seia en una cadira baixa de boga, idèntica a la que feia servir la meua àvia del Vendrell quan començava a declinar el dia i es bolcava al seu esplai predilecte de llegir la guia telefònica allí, asseguda al portal de casa seva, al número catorze del carrer de la Barceloneta Alta, on havia nascut la meua mare».

(Avel·lí Artís-Gener, *Viure i veure*, 1, primera part)

Guia telefònica catalana de 1928, posada a la venda a la plataforma Wallapop (Font: <https://es.wallapop.com/item/llistin-telefonico-778971765>, consulta: 25.05.2026)

D'entusiastes de les guies telefòniques —com l'àvia que Tísner evoca en aquest passatge de les seves memòries—, certament, n'hi ha ben pocs. Podríem equiparar-la a aquell memoriós que, per publicitar eines de reforçament escolar, s'havia passejat per alguns centres educatius gironins deixant astorats els alumnes amb les seves habilitats mnemotècniques exercitades sobre una guia provincial. Tot i així, és obvi que els lectors incondicionals de guies telefòniques són escassos. Més que una lectura gimnàstica, entretinguda o, tan sols, evasiva, la guia telefònica (el *llistín* en termes col·loquials) ha estat, per a diverses generacions, una eina funcional, de consulta puntual, que ha facilitat el contacte interpersonal i la localització tant de coneguts com de desconeguts.

A hores d'ara aquestes guies ja no serveixen per a res. Un munt de paper de baixa qualitat que, en cas de conservar-se, fa més nosa que servei. No tenen utilitat perquè, d'entrada, les aplicacions digitals i les xarxes socials han assumit les seves funcions i les han arraconat; però, també, perquè el número de telèfon personal ha deixat de ser una dada sistemàticament pública i s'ha convertit en un element que cal protegir de les pràctiques intrusives del màrqueting empresarial i d'altres depredadors. Des de 2021, *Telefònica S.A.* ja no té l'obligació legal d'editar-la i distribuir-la gratuïtament, tot i que, de fet, la desaparició de les *Pàgines blanques* (el directori de telèfons privats) és una mica anterior. S'havia anat produint gradualment entre el 2010 i el 2015. Les *Pàgines grogues*, amb informació sobre empreses i professionals, en canvi, es van mantenir fins a l'any 2021.

La guia telefònica és un instrument en desús que, a més, ocupa un espai considerable. Si tenim en compte com es va expandir la telefonia fixa durant el segle

xx i la tendència a la renovació anual de la guia durant alguns períodes, el volum necessari per conservar-la de forma sistemàtica i completa de ben segur que és gran, tant si ho mirem a escala catalana o espanyola com si ho fem a escala provincial. No és estrany, en aquest escenari, que les nostres biblioteques, generalment mancades d'espai de prestatgeria i de dipòsit, hagin optat per expurgar-la i eliminar-la dels seus catàlegs.

Probablement tampoc ajudi gaire a la seva preservació la qualificació que reben com a artefacte imprès. La delimitació que la UNESCO va establir el 1964 sobre el que pot ser considerat com a llibre, amb l'objectiu d'unificar els criteris estadístics a escala internacional, exclou les guies telefòniques de manera explícita, juntament amb els calendaris, els catàlegs, les partitures musicals i altres impresos (UNESCO, *Actes de la Conferència General. 13a reunió. Resolucions Recomanació sobre la normalització internacional de les estadístiques relatives a l'edició de llibres i publicacions periòdiques*, París, 1964). Això, certament, no impedeix d'emmagatzemar-les en una biblioteca, però, de dret o de fet, ho situa en un rang de prioritat inferior.

Tot i així, la legislació espanyola durant molt temps els ha previst un espai a la xarxa de biblioteques públiques. El reglament de 1957 sobre dipòsit legal, encara que no s'hi referís explícitament, establia l'obligació de lliurar al servei corresponent tres còpies de tota classe d'impresos, amb excepció d'aquells que tinguessin un caràcter social (targes de visita, invitacions, etc.) o fossin propaganda comercial. Les impremtes estaven obligades a lliurar els tres exemplars a la delegació provincial del servei de dipòsit legal i aquesta n'havia d'enviar un a la biblioteca pública provincial i els altres dos a l'oficina central del servei, la qual, al seu torn, en reenviava un a la Biblioteca Nacional. Les guies telefòniques, en principi, haurien de conservar-se almenys en aquests dos nivells del sistema. La Llei de dipòsit legal del 2011 (23/2011, de 29 de juliol) encara va mantenir l'obligació de dipositar revistes, anuaris i memòries impresos, entre els qual s'entenia que hi havia les guies telefòniques. No ha estat fins a l'any 2022 quan una nova reforma les ha exclòs del dipòsit legal físic,

en considerar que els directoris telefònics funcionen com a bases de dades dinàmiques en constant actualització. En aquest punt de la història, però, ja havien deixat d'imprimir-se.

Una ullada als catàlegs de les biblioteques que actualment fan la funció de biblioteca pública provincial —en el cas de Girona, la Carles Rahola— i de la Biblioteca Nacional ens alerta que el grau d'acompliment de la norma de dipòsit legal no sembla haver-se seguit gaire escrupolosament. A la Biblioteca Carles Rahola només consta una guia provincial de 1963, a més de tres guies locals de Manlleu (2000), Sils (1993) i Girona-Salt-Sarrià de Ter (2002). A la Biblioteca de Catalunya, que també opera com a receptora del dipòsit legal, es conserven algunes guies corresponents a diverses províncies, probablement perquè la impremta era barcelonina. Les referides a la província de Girona corresponen al període 1983/84 - 1989/90 pel que fa a les *Pàgines blanques*, i al període 1983/84 - 1987/88 per a les *Pàgines grogues*. On la sèrie és més completa és la Biblioteca Nacional, que ho conserva a les torres de la seva seu d'Alcalà d'Henares. Els primers exemplars referits a la província de Girona que hi podem trobar daten de la dècada de 1960 (1960-1963), i la sèrie més continuada va de 1980 a 2015/16, amb alguns buits. Amb excepció, doncs, de la Biblioteca Nacional, i fent abstracció de les seves discontinuïtats, a penes disposem de rèpliques en altres nivells del sistema. Tampoc l'empresa mateixa, fundada com a monopoli el 1924, conserva gaire més que alguns volums anecdòtics de les guies que havia emès. Almenys això és el que es desprèn del catàleg digital del seu arxiu. Val a dir, finalment, que el sistema d'arxius, en aquest cas, no sembla haver exercit cap paper de suplència. La quantitat de guies presents en el *Catàleg de Biblioteques Especialitzades* de la Generalitat, on es relaciona el material imprès dels arxius de la XAC (la *Xarxa d'Arxius de Catalunya*) o els que, accidentalment, consten a *Arxius en línia* és ínfima, i en força casos correspon a publicacions locals estranyes a la companyia telefònica.

Pot ser lícit pensar que un exemplar a la Biblioteca Nacional és suficient, atès el tipus de material a què fem referència i al seu «escàs» interès potencial. A parer meu és un error per dos motius: en primer lloc, vist des de la perifèria de l'Estat, per les dificultats d'accés que comporta la localització exclusiva en un arxiu de Ma-

drid —la distància fàcilment es tradueix en desús—; però, sobretot, perquè es valora incorrectament el seu interès. El contingut de les guies pot ser de gran rellevància en la recerca històrica de caràcter social i econòmic de la segona meitat del segle xx.

Les guies telefòniques formen part d'una categoria documental més àmplia, els directoris, que ha estat molt útil en la recerca històrica del període contemporani. Els directoris són, simplement, llistes de persones i organitzacions, ordenades alfabèticament, on consta la seva adreça i, potser, altres dades d'interès com la seva activitat. La funció que persegueixen és la mateixa que les guies telefòniques: posar en contacte persones, institucions, empreses, etc. A Espanya, l'obra pionera va ser el *Kalendario manual y guía de forasteros en Madrid*, que va començar a publicar-se el 1722 per iniciativa del marquès de Mirabal. Tenia periodicitat anual i contenia, entre altres informacions, una relació de càrrecs polítics i religiosos i de títols nobiliaris. Més enllà d'aquest precedent cortesà, no va ser fins al darrer quart del segle xix quan van aparèixer dos directoris que aspiraven a recollir sistemàticament l'activitat empresarial, comercial, industrial i professional del conjunt del territori estatal. Ambdues eren iniciatives editorials privades. El primer va ser l'*Anuario del comercio, de la industria, de la magistratura y de la administración*, també conegut com a *Anuario Bailly-Baillière* pel nom del seu editor (Carlos Bailly-Baillière), nascut en una nissaga de llibreters francesos. Va publicar-se des de 1879 fins a la seva fusió amb l'empresa contrincant a la qual ens referirem a continuació. Per a cada municipi, donava algunes dades d'informació general (habitants, producció principals, distància respecte alguna ciutat, etc.), una relació de càrrecs oficials i funcionaris (alcalde, jutges, rectors, metges, mestres d'escola, etc.) i una llista alfabètica d'empresaris, artesans i professionals, agrupats per branques d'activitat, amb el detall del nom i, en algunes edicions, l'adreça.

L'altre directori comercial és l'*Anuario Riera: guía práctica de la industria y el comercio*. La primera edició va ser del 1896, i fou iniciativa de l'editor i empresari barceloní Albert Riera Almirall. Inicialment va néixer focalitzat en Catalunya, com a resposta als interessos de la classe empresarial catalana, però de seguida va estendre la seva xarxa de corresponsals per cobrir la major totalitat d'Espanya. Així va

Llistat d'abonats a l'empresa de Magí Alcañiz, que el 1905 va obtenir la concessió de la xarxa telefònica de la zona de Girona, 1923.
Font: Arxiu Municipal de Llagostera, <http://arxiu.llagostera.cat/2020/01/19/llagostera-1923-4-008-habitants-i-4-telefonos/>

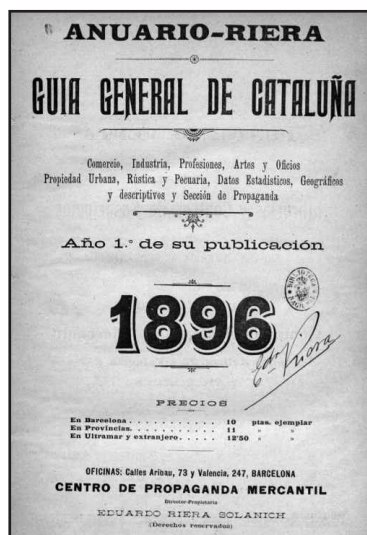
entrar en competència directa amb l'*Anuario Bailly-Baillière*. El contingut i l'estructura, més enllà d'alguns matisos, era similar. No és el moment ni el lloc de detallar les batalles comercials entre ambdues empreses, però sí que cal remarcar que el 1911 es van fusionar. A partir d'aleshores, només es va continuar publicant —des de Barcelona— un únic directori sota el nom comercial d'*Anuario General de España Bailly-Baillière-Riera*. La seva edició va mantenir-se fins a l'any 1978. En el moment de la fusió (edició de 1912), el directori tenia unes 4.000 pàgines organitzades en dos volums. L'última edició, la del 1978, incloïa els telèfons i constava de 8 volums que abastaven més de 15.000 pàgines; una quantitat, certament, espectacular.

mitjan segle XIX i finals del XX (*Desenvolupament industrial i clusterització. La indústria càrnia porcina a Catalunya, segles XIX i XX*, Universitat de Barcelona, 2022). Una tesi molt interessant, que analitza els canvis en la localització de la indústria càrnia porcina i els seus determinants. L'anuari Bailly-Baillière-Riera constitueix la base de la seva investigació perquè és de les poques fonts que reuneix dues condicions bàsiques: li permet censar les empreses del sector municipi per municipi, i té prou continuïtat temporal per resseguir els canvis des de finals del segle XIX fins a la dècada de 1970.

La tesi d'en Pere Castells ens permet retornar a les guies telefòniques perquè durant els darrers anys d'existència de l'anuari Bailly-Baillière-Riera se solapen amb l'expansió domèstica del telèfon. És el moment en què les guies telefòniques —especialment les pàgines grogues— ja suposen una competència letal pels altres directoris i, en certa mesura, podríem trobar-hi una continuïtat natural —per substitució— entre uns i altres, per bé que no s'està enregistrant exactament el mateix. La tesi també permet posar sobre la taula el contraargument de la redundància. En contra de la conservació de les guies, es podria sostenir que no és necessària perquè existeixen altres fonts alternatives i amb caràcter oficial que ens poden proporcionar la mateixa informació. L'esforç per preservar fonts que dupliquen la informació, aleshores, pot semblar excessiu. Aquest, però, és un argument amb trampa perquè, malgrat l'existència de sèries fiscals o administratives que puguin proveir d'informació similar, no ho fan de la mateixa manera, ni al mateix cost. La informació més accessible sovint pren la forma d'agregats estadístics. I, si es vol accedir al detall individual de cada empresa o negoci, aleshores cal recórrer a fonts que, sovint, tenen un caràcter municipal, que no estan tan disponibles o simplement no són serials. Directoris com les guies telefòniques permeten, amb un esforç substancialment menor, extreure informacions atòmiques amb les quals recompondre una imatge global de la geografia de moltes activitats. I el seu enllaç potencial amb la tradició de directoris que hem esmentat en facilita l'observació longitudinal.

La guia telefònica no només pot tenir interès per als investigadors interessats en la geografia i evolució d'algun sector d'activitat. També pot ser d'utilitat a l'hora de localitzar persones singulars o resse-

Aquest directoris han estat utilitzats amb freqüència per a obtenir una imatge general del volum i distribució espacial de sectors d'activitat específics. La coneguda *Guia fabril e industrial de España* de Francisco Giménez Guitèd (1862) —que incloem aquí, tot i tenir una finalitat més de registre que de simple directori—, ha estat important a l'hora de dibuixar el mapa de la industrialització tèxtil i el primer desenvolupament d'altres branques (suro, paper, etc.). Vegeu, per exemple, l'ús que se'n fa al clàssic *El fracaso de la revolución industrial en España* de Jordi Nadal (Ariel, 1978), o a l'*Atlas de la industrialització de Catalunya, 1750-2000* dirigit per Jordi Nadal, Josep M. Benaul i Carles Sudrià (Vicens Vives, 2012). Juan Carmo i James Simpson han utilitzat l'anuari Bailly-Baillière-Riera per detectar l'existència de propietaris rurals com a elaboradors i comerciants de vi al Penedès («Cuando el rentista no es derrotado: El caso de la rabassa catalana, 1890-1936», *Historia Agraria*, 89). Francesc Valls també va utilitzar l'*Anuario General de España* del 1935 per cartografiar els fabricants catalans de vins escumosos («Comptiendo con el champagne. La industria española de los vinos espumosos antes de la Guerra Civil», *Revista de Historia Industrial*, 33). S'ha proposat com a font per a estudiar la premsa (Isidro Sánchez & Francisco Alía, «Una fuente para el análisis cuantitativo de la prensa española: el Anuario Bailly Baillière», dins *Ensayos humanísticos. Homenaje al profesor Luis Lorente Toleado*, Universidad de Castilla-La Mancha, 1997). I encara en podríem trobar molts més. No vull deixar d'esmentar, però, la tesi de Pere Castell sobre la formació i el cicle de vida del clúster industrial de producció d'embotits i derivats del porc, entre

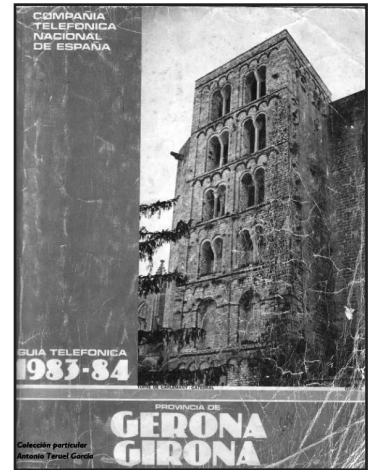

Portada interior del primer volum de l'*Anuario Riera* (1896), dedicat exclusivament a Catalunya (Font: Biblioteca Nacional de España, <https://hemeroteca-digital.bne.es/hd/es/card?sid=4816456>)

guir-ne la trajectòria. Manuel Cuyàs, a *El nét del pirata* (2003), una obra autobiogràfica, explica com una parella de Buenos Aires que cercava les seves arrels familiars va contactar amb els seus pares. A través de la guia telefònica, buscant pel cognom Cuyàs, els havien localitzat i, si bé no van resultar parents, en van sortir amb informació valuosa. Pot ser que aquest recurs avui hagi deixat de tenir sentit per aplicar-ho a cerques del present, però per a la reconstrucció retrospectiva de connexions familiars o de trajectòries individuals, pot continuar essent un instrument valuós i, sobretot, més assequible —per la cobertura territorial— que múltiples fonts d'àmbit municipal.

En aquest estat, és digne de lamentació que els criteris d'expurgació que s'han aplicat —probablement des de fa molts anys— a les diferents instàncies de la xarxa de biblioteques hagin condemnat les guies telefòniques a la seva pràctica desaparició. Els historiadors del futur ho lamentaran. Com va apuntar Quim Monzó a *La maleta turca* (1990), tot es pot resumir tret de la guia telefònica.

Enric Saguera ■

Guia telefònica 1983-84 de la província de Girona. Imatge procedent de la col·lecció d'Antonio Teruel, periodista alacantí col·leccionista de guies telefòniques (Font: <https://historiatelefonica.com/2021/08/18/las-portadas-de-las-guias-telefonicas-2-cartas-de-presentacion-provinciales/>)

llibres ■

L'Ernest Costa, de qui en aquest butlletí ja hem tingut ocasió de ressenyar altres publicacions, ha arribat als 85 anys en plenitud física i mental. El passat Nadal ens ha felicitat amb un inspirador missatge que deia: «Que Nadal sigui profitós i que les il·lusions i les descobertes no s'aturin», tota una declaració d'intencions que ben segur explica la vitalitat amb la qual afronta nous reptes a la seva edat.

El singular llibre que aquí presentem té un llarg subtítol que permet fer-nos una geografia del seu contingut: *171 elements patrimonials d'Andorra, Alt Urgell, Cerdanya, Berguedà, Solsonès, Bages, Lluçanès, Moianès, Vallès Oriental, Osona, Ripollès, Garrotxa, Pla de l'Estany, Gironès, Selva, Baix i Alt Empordà, Rosselló, Vallespir, Conflent, Capcir, Fenolleda i l'Alguer*. Descomptat aquest darrer enclavament, incorporat per raons afectives, la resta respon a un radi de compàs des de la seva residència del Pla de l'Estany, com bé justifica a la seva introducció. Avui encara acostuma a agafar el cotxe en plena matinada per desplaçar-se pel territori a captar aquell moment, un indret ben concret, o a trobar un informant que pot aclarir-li un dubte. La seva és una manera de fer i de viure, que té un retorn extraordinari: una motxilla oberta durant dècades a incorporar-hi nous amics i petits grans sabers, dia a dia.

Del llibre, se'n feu una presentació amb èxit d'assistència al Centre Excursionista de Banyoles el 21 de novembre de 2025, i n'han seguit d'altres a diverses contrades.

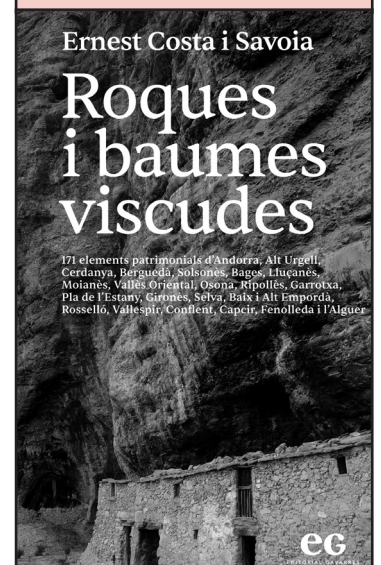
La mirada atent i curiosa envers 105 escenaris singulars del medi rural, més altres 66 elements en format reduït, en justifiquen una ressenya al *Mestall*, com a òrgan d'expressió de l'Associació d'Història Rural. El pròleg de Joan Tort i Donada, catedràtic de Geografia de la Universitat de Barcelona, recorda com l'autor ha rebut el títol de notari del territori i posa de manifest com en aquesta ocasió ens proposa un singular i estimulants itinerari sensorial.

Educar en els sentits resulta cada vegada més necessari en una societat atrapada en la paranoia estúpida de les pantalles dels telèfons mòbils, menystenint el gaudi i el plaer de tot allò que ens envolta i que durant generacions ha format part d'una determinada concepció de la vida. Atansar-nos-hi a través de la mirada de l'Ernest Costa pot ser una manera de conèixer més i millor el nostre territori i, sobretot, fer-nos obrir els ulls respecte d'elements que potser, fins ara, havíem vist al nostre voltant però envers els quals no havíem parat prou atenció. És bo (ad) mirar els grans monuments de l'entorn i de més enllà, però també ho és fixar-nos en la senzillesa de petits elements patrimonials

**COSTA i SAVOIA,
Ernest**

***Roques i baumes
viscudes***

Cassà de la Selva, Editorial Gavarres, 2025, 325 pàgines

que formen part de les nostres contrades. Tots han tingut una vida al darrere i l'Ernest ens posa el focus en alguns i ens en dona una triple llum: la del seu passat per si mateix, la que transmet l'objectiu de la seva càmera i la que emana d'un entrenat canell avesat a anotar-ho tot minuciosament en llibretes, testimoni silent dels camins i passeres del seu infatigable rodar pel país.

Respecte dels 105 escenaris escollits, l'autor ens introdueix la següent reflexió: «Amb aquests no hi vulgueu establir una proporcionalitat entre els que puguin pertànyer a les diferents comarques. La meua voluntat no ha anat per aquest camí. La tria ha obeït a disposar d'unes imatges millors, unes cites més sàvies, uns coneixements més aprofundits... Una suma de motivacions que fa impossible una jerarquització. La voluntat l'he encaminada a donar a conèixer uns escenaris que ens facin entendre els diàlegs entre humans i roques. Uns diàlegs que són eterns». En el recull hom hi trobarà entrellaçada etnologia, història, geologia, botànica, literatura, etc. La minuciosa observació de l'entorn, acompanyada d'algunes referències escrites i de testimonis orals d'informants locals que han guiat l'autor fins a l'indret i li han aportat valuosa informació sobre el seu passat, la seva freqüentació i utilització, etc. Tot plegat, acompanyat de testimonis gràfics datats amb pregona minuciositat, i a voltes amb imatges antigues que li han estat facilitades per a l'edició. A la riquesa lingüística dels informants —que l'autor no tan sols respecta sinó que enalteix i promou— cal afegir-hi el domini dels mots, la riquesa dels adjectius emprats i una prosa que transmet l'entusiasme de qui en tot moment es mostra sempre àvid de coneixement. A Ernest Costa li brollen les paraules com si fos un diccionari ambulant, talment com aquelles esclatants surgències d'aigua que emanen de les profunditats.

Al llibre hi trobareu barraques de mariners i de pastors, baumes freqüentades des de l'antiguitat —i algunes amb usos ramaders fins fa escasses dates—; paisatges que embadaleixen. En destaca el record de la dissortada Riteta en una bauma de Tavèrnoles, a Osona; el testimoni entranyable del matrimoni Font-Julià a la Baumassa de Llaés, al Ripollès; els elements de fusta a les portes i finestres de cal Cavallol de Canalda, al Solsonès; el corral de Nofeu a Roses, a l'Alt Empordà; la sorprenent espectacularitat dels orris de Llacers, al Conflent; o l'habitatge d'Esplugues en un baumat de Castellcir, al Moianès, en

procés de rehabilitació, una situació que desperta la suspicàcia de l'autor, temorós que l'actuació acabi com la del Puig de la Bauma de Mura, que l'ha desproveït de l'autenticitat que li donava valor. També és interessant la Bauma de Fleus de Llaés, on corprèn el periple d'hores que una nena havia de fer per anar a *col·lègit*.

De camins, també se'n tracen uns quants. A mi em té el cor robat el de Calanans, autèntica catedral de la pedra seca, per arribar a un far que, encara avui, és l'únic peninsular on no és possible arribar-hi amb cotxe; i això permet fer una evocadora passejada pels senders d'un faroner encara més allunyat de la perifèria que llavors era Cadaqués. En aquest mateix municipi, destaca el ric testimoni d'un pescador que freqüentava sa Coua de s'Infern, i que recorda quan, en entrar-hi amb el seu pare, posaven el vi en fresc en una lleixa natural que hi ha a la dreta, i com hi tapaven el peix amb pèl de roca per les mosques i la frescor. També en aquest terme ens sorprèn l'anomenat Secret d'en Raban, un catau al subsol aprofitant les feixes de pedra seca, de mida considerable i totalment imperceptible des de l'exterior, procliu al contraban.

També hi ha espai per a edificis religiosos i militars bastits aprofitant rellevants elements naturals com la capella de Sant Marc de Gironella, al Berguedà; la Cova de les Salines de Maçanet de Cabrenys, a l'Alt Empordà; els santuaris roquers de la Mare de Déu de Montgrony, al Ripollès, de la Mare de Déu de Pena, al Rosselló, i de la Mare de Déu de Rocacorba, a Canet d'Adri, al Gironès; o el Roc de Sant Joan, a Viver i Serrateix, al Berguedà, on descobrim una curiosíssima fornícula al penyer i en una base pètria propera un rebaix que testimonia l'existència d'una antiga premsa de vi. Hi trobem els castells de Bellaguarda, del Portús, i l'emblemàtic de Querbús, al Perapertusès. I més història que la de la Cauna de l'Aragó, al rossellonès poble de Talteüll, no hi pot haver. Les aigües del Verdoble sortint de l'engorjat de Golerós em porten el record de les magistrals, engrescadores i estimulants classes del prehistoriador Narcís Soler Masferrer, a primer de carrera el 1992, que ens portaren a conèixer *in situ* aquest indret, en una sortida que, com tantes altres amb ell, recordo amb gran estima. Història, també, la que traspuen la Via Augusta al Coll de Panissars, a la ratlla fronterera del Portús, i l'emblemàtic marbre rosat de Vilafranca de Conflent.

La tria de l'Ernest també ens apropa a la petjada industrial i minera del Clot del Moro a Castellar de n'Hug, al Berguedà; o a la mina Canta, de la Vajol, a l'Alt Empordà, que acollí grans obres mestres del Museu del Prado abans de la caiguda de la República. També la sorprenent verticalitat de l'empremta de la pedrera del Godaiol a Folgueroles, a Osona; la productiva Terrera de Vacamorta, a Cruïlles, al Baix Empordà; els vistosos Terrers d'Illa, al Rosselló; o els ignots Terressos de Pratfont, al Solsonès, dotats per a l'extracció de guix.

Alguns elements, amb el temps, han esdevingut autèntics reclams turístics, bé per la bellesa de les seves formacions geològiques, com la cova de Font-rabiosa al Capcir, bé per la captivadora presència ancestral d'assentaments humans, com la cova del Toll de Moià, o les coves de Serinyà al Pla de l'Estany. Testimonis d'un passat prehistòric, envoltats d'un favor màgic i religiós, són també el megàlit de la Creu d'en Cobertella, a Roses; el nurag de Pal-mavera, a l'Alguer; la Pedra Dreta de Nuri, a Queralbs, al Ripollès, o Ruàs, a Calonge, al Baix Empordà.

Hi ha també indrets dotats d'aura llegendària, com la font i bauma de la Baronesa a Savassona, a Osona; i d'altres de passat històric de fonda petjada, com el nucli de Peratallada al Baix Empordà.

Testimoni d'assentament rural vinculat als aprofitaments forestals destaca Fornics, a Amer, a la Selva, on l'estat de conservació de l'habitatge permet copsar elements propis de la vida rural en aquell indret, avui perifèric i abans prou freqüentat: corts de bestiar, dependències d'emmagatzematge, fogons, forn de pa, la presència d'una anella indicativa d'on s'estacava el cavall, rastres de conduccions naturals d'aigua, o el galliner, tot plegat testimoniança muda d'un passat que s'ha fet escàpol.

De gran valor natural, i també rastre d'una activitat humana de caràcter extractiu, són el famós volcà Croscat i la pedrera del Boscarró a Sant Joan les Fonts, a la Garrotxa; també de gran interès geològic, les Costes Males de la Guixa, a Osona; els Esterragalls d'All, a la Cerdanya; la mina de Sal de Cardona, al Bages; les sorres de Begur, al Baix Empordà; o la Tartera de Cambrils, al Solsonès. La singular silueta de la cinglera i el santuari del Far, en el límit d'Osona i la Selva; l'obaga del Pedraforca, el roc de Peguera a Figols, al Berguedà; la Roca-Sança de Guardiola de Berguedà, amb interessants creus, dates i lletres inicials incises a la roca; o la Taula dels Tres

Bisbes, al Montseny, tenen també el seu capítol.

Vinyes de la Marenda, el maig de 2024.
Se'ns obre de bat a bat una enginyeria rural imponent i eficaç.
Fotografia: Ernest Costa.

Valors naturals i humans conflueixen a la gorja de Sant Antoni de la Grella, on també hi ha un pont i una capella, a l'andorrana parròquia de la Maçana; o a Sant Antòni de Galamús, a la Fenolleda, on les gorges, un oratori i un santuari formen un singular tot. Hi ha paisatges com els de les vinyes de la Marenda, testimoni d'un actiu i dinàmic passat agrícola, que de la banda de la germana sud-catalana s'han desdibuixat, fruit del sobtat i massiu abandonament de l'activitat primària. Destaquem l'espectacularitat de dues imatges, que pel seu extraordinari valor documental hem decidit incorporar aquí: l'una ens ofereix una panoràmica d'unes vinyes entrelligades per murs de pedra seca, presa des d'una posició enlairada que captiva la mirada; i una altra on, en primer terme, veiem el desguàs natural de l'aigua enmig de parets de pedra seca. Ambdues testimonien una enginyeria rural imponent i eficaç, tal com confessa l'autor. Per a l'interès de la nostra entitat destaca també el Rentador de Llana de Castellterçol, al Moianès, en ús entre els segles XVI i XIX, bo i recordant que la tradició paraire d'aquest municipi havia anat per endavant de la de Sabadell i Terrassa.

També hi tenen cabuda senders i escales excavats a la roca amb finalitats extractives o declaradament turístiques: entre els primers, el camí de la Roca de Toès, al Conflent; i, dels altres, l'escala del Cabirol a l'Alguer. I, per als amants de la geologia, hi ha els afloraments granítics de Dorres i Músser, a la Cerdanya, o la Pedralta en el límit dels municipis de Sant Feliu de Guíxols i Santa Cristina d'Aro, al Baix Empordà, una formació que en el seu estat

natural basculava, fins que un fort temporal de pluja i vent l'abatí el desembre de 1996. L'element fou reposat el 1998, però ha perdut bona part de la característica que tant l'havia singularitzat. No oblidem, tampoc, el pont de les Goles de les Heures, a la Quar, al Lluçanès, prop del qual, aigües amunt de la riera de Merlès, es conserven encara alguns venerables puntals de fusta, fidels testimonis d'antigues rescloses i aprofitaments hidràulics. I també el pont de Pedret, de Cercs, al Berguedà, testimoni d'una important freqüentació d'aquell entorn rural.

Els altres 66 escenaris glossats a la part final constitueixen un petit apèndix per deixar constància de molts altres elements singulars relacionats amb el contingut d'aquesta publicació. Com bé expressa l'autor, uns i altres es podrien haver intercanviat, com testimonia la Bauma i Pont de la Margineda a Santa Coloma d'Andorra, que presenta paral·lelismes amb el ja

esmentat Sant Antoni de la Grella. Alguns dels aquí recollits són molt anomenats, com la Cavorca de la Caula, a les Escaules, a l'Alt Empordà; els Clots de Sant Julià, de Canapost, al Baix Empordà; la pedra del Coll de Terra Negra, de Tossa, a la Selva; o el paratge de les Estunes, a Porqueres, al Pla de l'Estany. D'altres són poc coneguts, però alguns tenen interès per a la història rural, com és el cas de la fresquera de Can Ganga, a Tossa, a la Selva; o el pou de glaç de Can Cals, a Fitor, al Baix Empordà.

I, per acabar, a la solapa interior del llibre se'ns obsequia amb un detall del nostre interès: una imatge a tota pàgina d'una pedra de llamp incrustada acuradament — amb l'ajut d'un element metàl·lic — en una paret de Dorres, a la Cerdanya, que ens remet a ancestrals ritus i creences de les societats rurals.

David Moré Aguirre ■

Vinyes de la Marenda el maig de 2024. Diversos recs, més o menys amples i apregonits al penyam, estructuren un sistema de desguassos que donen sortida a les aigües de la pluja abocant-les a un rec principal. Fotografia: Ernest Costa.

**VAYREDA, Marian;
BOSCH i
RODOREDA,
Andreu (estudi
i edició)**

***La fi del
Renegat i altres
narracions***

Escaldes-Engordany,
Marinada Edicions, 2025,
93 pàgines.

En l'anàlisi que de les societats rurals fem els historiadors, potser fora bo tenir més en compte la mirada que ens ofereix la literatura. Convenientment analitzada, estudiada i anotada pot resultar una interessantíssima font d'informació per completar i complementar el coneixement del nostre passat.

L'obra de Marian Vayreda (Olot, 1853-Barcelona, 1903) i el retrat que ofereix de la societat garrotxina tenen prou anomenada, especialment el llibre més conegut, *La punyalada* (1903-1904), però potser no ha estat convenientment contextualitzada per, des d'una mirada històrica, acompanyar l'anàlisi del món rural.

La publicació que aquí presentem és una petita gran aportació per escrutar en aquesta línia. És obra d'un lingüista bregat

en l'estudi i anàlisi de la dialectologia, en diversos territoris de l'àmbit lingüístic català. El primer que fa en la seva introducció és constatar com bona part dels textos de l'autor olotí s'han difós durant el darrer mig segle amb moltíssimes divergències textuais respecte dels originals impresos publicats en vida de l'autor. El 1984 l'edició de les *Obres completes* de l'Editorial Selecta, a cura de Josep Miracle, no només havia introduït errors i ultracorreccions, sinó que havia perpetrat modificacions textuais (lingüístiques i estilístiques) totalment arbitràries, que, segons Bosch, havien contribuït a desdibuixar el sentit original dels textos «probablement sobre la base d'uns particulars criteris d'edició que, al meu entendre, traïen no solament la llengua original sinó també l'estil narratiu de Marian Vayreda».

Aquesta desnaturalització de l'obra original ha jugat en contra del seu ús per a un millor aprofundiment en el coneixement de la societat retratada per l'autor, de manera que, si hi havia paraulotes, girs col·loquials i vulgars, expressions dialectals o castellanismes, aquest era el deix i l'empremta pretesament volguts per Vayreda. Furtar aquesta varietat cromàtica d'elements de la paraula és un empobriment cultural que l'estudi de Bosch intenta revertir, com a pista de sortida per a futurs estudis etno-socials, històrics i també literaris. Així, a les pàgines 15 i 16, hom hi trobarà confrontades les versions de diversos fragments, mots i expressions, que palesen les diferències apuntades. Vegem-ne algun cas, a tall d'exemple:

«—És que vull beure i tinc quartos per fer-ho, i quan pago mano, me ca[go en Déu]!» per «—És que vull beure, sabeu?, i que tinc diners per fer-ho, i quan pago mano!» (OC, pàg. 126);

«—Arrrri, fill de porc! —cridava el carreter tot fent voltar la vara—. També hauries pres d'anar-te a escalfar els peus a la vora del foc com aquells morros de c[ony], mal llamp te mati», per «—Arri, fill de porc —cridava el carreter tot fent voltar la vara—. També hauries pres d'anar-te a escalfar els peus a la vora del foc com aquella colla de nyèbits, mal llamp et mati» (OC, pàg. 128).

També es destaca la correcció de mots o d'expressions dialectals que traeixen la llengua original, com: *lo ruiec esquerdat d'un matxo* per «el renill esquerdat d'un matxo» (OC, pàg. 124); o *esplatjar* per «esplaiar» (OC, pàg. 26).

Aquesta edició, a tall d'antologia narrativa de Marian Vayreda, membre d'una família de la noblesa rural de tradició carlina i conservadora, reedita amb textos revisats i una nova introducció les vuit narracions publicades el 1990 al volum 26 d'un col·leccionable del *Diari de Barcelona*, sota el mateix títol. I ho fa a partir de les vuit narracions publicades entre 1890 i 1900 en diverses publicacions periòdiques de l'època: *L'Olotí*, *La Veu de Montserrat*, *La Veu de Catalunya* i *Sanch Nova*. Ara que els nous repositoris digitals ens han facilitat la tasca de localització de textos publicats en premsa periòdica, resulta altament recomanable per a tota mena d'estudis aproximar-nos a aquest tipus de testimonis, que ens apropen de primera mà a una determinada cosmovisió de la societat.

La publicació que aquí presentem inclou, a banda de la narració més cone-

guda, *La fi del Renegat* (1891), altres set produccions, totes elles ordenades per ordre cronològic: *L'àvia Tita* (1890), *La Margarideta (record)* (1891), *La Mundeta (apòleg)* (1895), *El fadrister* (1897), *El Noi de l'Alou* (1898), *Cara i creu* (1898-1899), i *Remordiment* (1900). Totes elles remetent clarament a l'entorn, els arquetips i els costums que li eren propers.

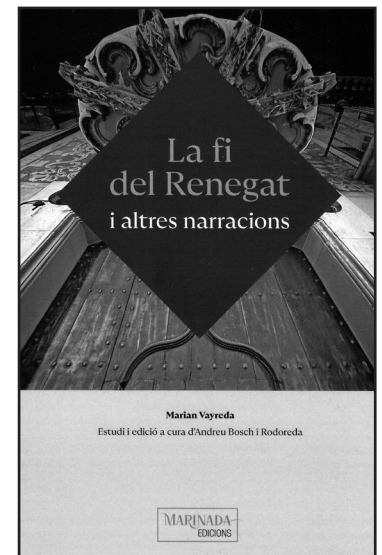
La fi del Renegat descriu els darrers dies d'un traginer (el Renegat) acostumat a maltractar tothom i també el seu matxo, una situació que se li acaba girant en contra i que provoca la seva pròpia mort, sol, sense l'ajut de ningú i enmig d'una nit gèlida d'hivern.

Però no menystinguem la resta de textos.

A *L'àvia Tita* llegim un passatge on se'ns obre el paisatge i la climatologia de les valls d'en Bas i de Riudaura, per deixar pas a un retrat humà de traç fi:

«Una tarda, la calor sufocant i l'angoixa indicaven clarament que s'aproximava una d'aqueixes tempestes tan freqüents en nostra comarca. El cel estava cobert i negre, el tro retronjava lluny i les muntanyes de Santa Magdalena i coll de Canes, mig esborrades a l'horisó, denotaven que estaven ja sobre d'elles les avançades del temporal que s'acostava. Alguna que altra gota grossa com el pla de la mà m'avisà de que no podia perdre temps i, renunciant al sopluig que m'oferien els molts coputs arbres que en el prat hi havia, recordant-me dels molts casos que hem vist de persones que fugint de l'aigua hi han trobat sota d'ells el foc del cel, vaig anar corrents a buscar refugi a casa l'àvia Tita.

Com que ja coneixia la casa, vaig entrar-me'n dret a la cuina. Allí estava la bona velleta a la vora del foc apagat, no sé si fent mitja o pelant trufes. Allí estava amb tota sa lletjor, sentada en una cadira baixa, el cap enfonsat a dins el pit, estirant sos braços magres i nervuts per dessobre dels genolls arrodis com una aranya a l'aguait; i, al veure-la ferida per la llum baixa i blavosa que entrava per la finestra i projectant sa fantàstica sombra sobre els rajols, vaig recordar involuntàriament les bruixes de què ens parla Shakespeare».

Així mateix, *El fadrister* ens ofereix unes pinzellades delicioses. Vegem aquest fragment dedicat a un dels espais centrals per excel·lència de la casa de pagès, entorn del qual girava no només la vida quotidiana de la casa, sinó també —i tal vegada més important— la transmissió oral de la tradició de cada masia:

«[...] passà a saludar a la partera i al nounat, després de lo qual ja ningú el deturà d'anar a la llar, que és el club o la penya de les cases de pagès a l'hivern i la clau de la major part dels records dels fills de muntanya.

La llar! Qui no l'ha vista funcionar en les cases de gran rem de muntanya difícilment pot formar-se càrrec de lo que és. La del mas Cabrianes és un veritable caixó d'uns tres o quatre metres en quadro, clavat al fons d'una gran sala bastant desguarnida. L'interior d'aquest caixó, que sols té accés per una porta estreta i baixa, és fosc i negre pel fum i està voltat per l'escon, banc de fusta arriat a la paret a on hi pren assiento tot-hom, amos i servei sense distinció de cap classe. Davant de la porta, i aramblada a la paret, hi ha la foganya sota la gran campana de la xemeneia. De calamastres n'hi ha quatre per lo menos, els quals solen estar tots ocupats per peroles, olles i marmites, majorment a les vesprades en què, a més del sopar d'amos i servei, s'amaneixen els beurralls del bestiar.

Sota les marmites sol haver-hi de continu un foc com un infern: socs com la cuixa i estelles entrecreuades formen el fonament i, entre elles i les eines, la feixina hi és entaforada a dojo per medi de forquetes, formant, a l'abrandar-se, una espetarrellada i una boira de fum i flames que sembla que s'hagi d'encendre tota la casa.

L'atmosfera d'aquests recintes, en semblants casos, és tan ardenta, que fins arriba a cruspir la pell, mes cap muntanyenc de bona saba abandona son lloc per tal causa, limitant-se lo més a interposar les palmes de les mans entre la foguera i la cara per a preservar-se de ses fiblades».

Sembla com si haguéssim posat al davant una fotografia, potser fins i tot una filmació en súper-8. Amb els diàlegs que segueixen, semblareu veure una filmació de vídeo amb veu i so. Parant bé l'orella,

ens assembla que hi som a dintre, com a part integrant de l'escena, talment com si forméssim part d'un dels diorames del Museu Etnogràfic de Ripoll.

D'escenes vinculades a les guerres carlines en trobareu alguna de gran realisme a *El Noi de l'Alou*; i, de relacions home-dona, *Cara i creu* us sorprendrà amb aquest paràgraf inicial:

«—¿I què et creus tu, tanoca, que les noies d'ara són com les del nostre temps, que ens deixàvem casar de reial ordre de nostres pares amb el primer carregat de diners que els venia acomodo? Avui les mosses que valen i s'estimen no és pas que no les hi agradin les unces, però també volen que els casadors els hi entrin pels ulls. Desenganya't, la jove que tu busques i desitges no la trobaràs pas si no deixes que el teu fill se presenti com cal. Deixa'l que rumbegi i que llueixi el garbó que Déu li ha donat al minyó, ja que pot fer-ho, que de ganàpies a casa ja n'hi ha prou amb el seu pare».

Val a dir que la presentació del llibre a Olot es va fer al Museu dels Sants, el divendres 26 de setembre de 2025, amb una nodrida concurrència. L'acte va comptar amb la intervenció del filòleg olotí Joaquim Monturiol Sanés i l'assistència d'alguns nets i besnets de Marian Vayreda, que al final de l'acte van establir un emotiu diàleg amb l'autor, agraïnt-li les aportacions fetes en la recuperació de la memòria del seu familiar i per haver incidit en alguns aspectes que els eren del tot desconeguts.

Ja per acabar: el 9 de gener de 2024, en el cicle de conferències «La Girona de la primera industrialització», Rosa Congost va donar-ne una, titulada «Quan els industrials no formaven part de les elits (o sí)», publicada el 2025 als *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. LXVI, pp. 29-48. A la pàgina 30 d'aquest article, Congost hi apunta: «A la segona part assenyalaré els signes de la decadència de la classe dels hisendats, que a la vegada proven la seva importància, a través de la seva persistència en el record dels escriptors gironins que van escriure sobre la Girona de començaments del s. XX, com Josep Pla i, sobretot, Miquel de Palol». Les imatges traçades a *Girona, un llibre de records*, de Josep Pla (1952), i a *Girona i jo*, de Miquel de Palol (1972), permeten a Congost il·lustrar de manera consistent el seu discurs.

Seguint, doncs, aquesta estela de Bosch i Congost, només ens resta apun-

tar que, potser, per part de la nostra entitat, fora bo en un futur endegar una jornada d'estudi interdisciplinària que permetés entrelligar de manera recíproca la història rural amb l'obra de destacats escriptors com Marian Vayreda, Carles Bosch de la Trinxeria, Carles Fages de Climent, Prudenci Bertrana, Caterina Albert, i altres plomes rellevants de la literatura catalana a cavall dels segles XIX i XX, que van situar les seves obres en ambients rurals i avui cons-

titueixen una font d'informació qualitativa molt important. Com en altres casos parells s'ha fet al llarg dels anys, posteriorment els resultats d'aquesta jornada podrien veure la llum en un volum de la Col·lecció Fonts de la Biblioteca d'Història Rural. Creiem, ben sincerament, que podria ser una proposta molt enriquidora.

David Moré Aguirre ■

trobades ■

El dijous 26 de febrer, a la Universitat de Perpinyà, va tenir lloc una jornada d'estudi del projecte de cooperació transfronterera ESTAC (Espai transfronterer d'educació i investigació), cofinançat per la Unió Europea a través del Programa Interreg VI-A Espanya-França-Andorra (POCTEFA 2021-2027). El projecte té com a objectiu reforçar els lligams entre els actors de la recerca i de l'ensenyament superior a l'àrea funcional Espai català transfronterer (EsCaT) i està liderat pel Grup d'Història Social de la Universitat de Perpinyà *Via Domitia* (UPVD), en col·laboració amb el Grup d'Estudis Culturals, Artístics i Polítics i el Grup de Recerca en Història de les Societats Rurals de la Universitat de Girona (Institut de Recerca Històrica – UdG).

La sessió va ser inaugurada per Nicolas Marty (UPVD) i Rosa Congost (UdG), que van recordar els objectius del projecte i van situar l'eix de la jornada al voltant de la configuració de les bases per a un atlas històric transfronterer aplicat a la regió catalana. Tot seguit, es va desenvolupar la conferència inaugural «Lliçons apreses: La construcció de l'Atlas del Rin Superior en un context transfronterer», a càrrec de Régis Boulat, historiador, i Benjamin Furst, enginyer de recerca, cartògraf i historiador, ambdós del Centre de Recerca en Econòmies, Societats, Arts i Tècniques de la Universitat de l'Alta Alsàcia.

Boulat i Furst van analitzar el procés d'elaboració de l'atlas històric del Rin Superior que van coordinar, posant èmfasi en els aspectes determinants, com el finançament o la metodologia de treball. També van reflexionar sobre qüestions vinculades a la cartografia històrica, com l'escala o el rigor històric en la representació d'una

regió amb límits canviants, així com sobre les dificultats superades, relatives a la col·laboració germanòfona o l'equilibri de les dades. Finalment, van indicar les futures línies de recerca i d'ampliació del projecte.

A continuació, es va iniciar una conversa sobre els reptes, els obstacles i les oportunitats que la investigació històrica ofereix per a l'anàlisi de les dinàmiques transfrontereres a Europa. Durant aquesta conversa es van dirigir preguntes als ponents sobre el seu projecte. En concret, se'ls va interpel·lar sobre: la gestió de les dades i de la seva propietat, la incorporació de canvis en els límits de les unitats territorials, la sobreproducció de dades per als segles XX i XXI, la coordinació en una obra amb trenta autors o l'impacte dels resultats en els àmbits tant acadèmic com del públic general. En les seves respostes, van destacar la importància del suport econòmic i de la disposició d'un equip d'investigadors competents i de representants dels productors de les dades estadístiques. Com a apunt, es va afegir que el projecte d'atlas transfronterer objectiu de la jornada tindria un abast menor i probablement comptaria amb una major complicitat dels agents participants per les motivacions compartides per una representació cartogràfica de la regió.

La sessió de la tarda, sota el títol «Rutes i camins de comunicació: un primer objectiu de cartografia: fonts i possibilitats», va seguir el mateix esquema: va tenir lloc una conferència seguida per una discussió amb participació oberta a tots els participants. Xavier Campillo Besses, geògraf i pèrit judicial especialitzat en vies de comunicació, va impartir la conferència «La documentació dels camins transfron-

Jornada

Jornada d'estudi ESTAC: reptes per a un atlas català històric transfronterer

**Perpinyà, 26 de febrer
de 2026**

terers després del tractat dels Pirineus», en què va destacar les fonts dels segles XVIII i XIX, principalment guies i mapes militars, així com la cartografia francesa, en què es representen i recullen els camins considerats de frontera a partir del tractat dels Pirineus (1659). També va parlar atenció als promptuaris (segle XIX) i als expedients de frontera (1949-1967), que reflecteixen el manteniment de l'ús d'aquests camins, per exemple, en el cas dels desplaçaments transfronterers amb motiu de les festes populars. Pel que fa a la seva experiència professional, Campillo ha recopilat i consultat aquesta documentació per a l'elaboració de dictàmens judicials, inventaris o informes de camins, entre d'altres, que se li han encarregat.

Seguidament, es va desenvolupar un debat amb el títol «Estat de la qüestió, fonts i reptes per a la cartografia de camins i carreteres transfronterers catalans», amb Xavier Campillo, Marc Conesa, Rosa Congost, Nicolas Marty i Enric Saguer, oberta a tots els assistents, en què es van puntualitzar aspectes com els dos nivells d'interès d'aquest àmbit: d'una banda, la mateixa xarxa de comunicació; i, de l'altra, la seva qualificació, l'evolució i l'estat. També va posar-se en relleu el paper de la xarxa ferroviària, afegit a l'aparició de l'automòbil i la construcció de carreteres, en els canvis en la mobilitat i l'ús de la xarxa de camins

veïnals. A més, Campillo va remarcar que a Espanya els camins veïnals són de titularitat pública, fet que facilita la seva conservació, a diferència del que succeeix a França. En relació amb el projecte de l'atles transfronterer, es va plantejar l'aplicació d'un criteri diacrònic o per cronologies.

Com a conclusió, podem dir que el conjunt d'aportacions de la jornada va evidenciar l'interès i l'actualitat d'un projecte cooperatiu com el que es planteja. D'aquesta manera, es van desenvolupar les primeres aproximacions a l'elaboració d'un projecte d'atles transfronterer a partir del coneixement d'un cas amb punts en comú i de l'estat de la qüestió de les dades existents respecte de les vies de comunicació a la frontera. En aquest sentit, es van plantejar els reptes així com les qüestions a tenir en compte que podran servir com a base per a una reflexió sobre l'operativitat d'un desenvolupament cartogràfic de la regió de frontera catalana.

Tal com es va anunciar a la cloenda, la següent sessió se celebrarà a la Universitat de Girona (els detalls estan pendent de concretar). Esperem que les properes trobades permetin continuar avançant en el projecte de cooperació entre ambdues universitats.

Mireia Oncins da Mota Barbosa ■

Congrés

XI Congrés de sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans: Els conflictes agraris com a catalitzadors del canvi social

**Alguaire, 19 i 20 de març de
2026**

Des de l'any 2019 no s'organitzava cap dels congressos d'història agrària que anys enrere s'havien celebrat a Alguaire. Gabriel Ramon, agafant el relleu de l'Enric Vicedo, va coordinar l'onz  congrés de sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans, amb el t toll «Els conflictes agraris com a catalitzadors del canvi social», que es va dur a terme els dies 19 i 20 de març d'enguany.

El congrés va començar amb un alt nivell, de la m  de Rosa Lluch i Bramon, qui va aportar una nova perspectiva sobre les guerres remences, per superar el debat entre Vicens Vives i Eva Serra. Aquesta primera ponència va ser enriqueida tot seguit per les aportacions del debat, sobre la lluita de classes i el paper del rei i de les ciutats.

La primera taula va ser moderada per Jordi Bol s, i es van realitzar tres comunicacions que oferiren noves investigacions sobre els conflictes en societats precapi-

talistes i com van conduir al canvi. Vam gaudir de la visió localitzada en els Estats Pontificis, de la vall de l'Andarax i de l'Almoina de Lleida; aquesta darrera, de la m  de Núria Preixens Vidal, guanyadora de l ltima edició del Premi Josep Lladonosa.

Vam reprendre les comunicacions després de dinar, i aquesta vegada va ser Josep Mas l'encarregat de moderar la taula. Pere Gifre va explicar els conflictes entre la universitat i el comtat d'Empúries pel control de la jurisdicció. Tot seguit Tom s Peris Albentosa ens va oferir una perspectiva general dels conflictes del reg del País Valencià. Finalment, Rosa Congost i Enric Saguer ens van presentar les seues últimes investigacions sobre els rabassaires a l'Empordà i l'evolució del contracte de rabassa morta.

Vam acabar el dia al monestir santjoanista d'Alguaire, excavat des de fa una dècada, amb una visita guiada explicada per la directora d'excavacions, Maria Soler

Sala. Vam conèixer la història del monestir i de les troballes més importants de les excavacions.

L'endemà, el dia 20, vam iniciar amb la ponència d'Ignasi Aldomà sobre els conflictes agraris durant la Transició i la reivindicació democràtica, tot posant l'accent a la vaga dels Tractors i el paper d'Unió de Pagesos.

Després, la segona taula, referent als conflictes agraris en agricultures capitalistes, va ser moderada per Gabriel Ramon Molins. Vam tenir diverses comunicacions sobre l'associacionisme agrari a Galícia i el republicanisme federal; les cooperatives vinícoles a Utiel; referent a Ponent, la conflictivitat agrària durant la Restauració. Sense anar-nos-en de l'oest català, jo mateix vaig parlar dels conflictes del reg i l'associacionisme agrari a la ciutat de Lleida. I, finalment, també van presentar-se comunicacions sobre els conflictes i la repressió a l'Aragó en el context de la guerra civil i es feu una aproximació a la reforma agrària de l'illa de Cuba al segle XIX en el con-

text de la reforma agrària espanyola.

Havent acabat de dinar, vam començar amb l'última taula, moderada per Conxita Mir Curcó. Raimon Soler-Becerro i Jordi Planas i Maresma van presentar les seues recerques en curs sobre els rabassaires i la seua zona durant el primer terç del segle XX. Les següents comunicacions van tractar els problemes de subministrament de l'aigua a Torrebesses, la conflictivitat agrària al Japó dels Tokugawa i de l'últim segle de l'Uruguai. Referent a conflictes més contemporanis, Ramon Ramon-Muñoz va aproximar-se al moviment cooperativista garriguenc oleícola; Guillem Puig, a la Unió de Pagesos i la Transició; i Pau Barrull, a les reivindicacions actuals del Pirineu en el marc de Revolta Pagesa.

El congrés va finalitzar amb un reconeixement a Pere Terrado, traspasat el passat any, qui va construir l'Arxiu Terres de Ponent, consistent en publicacions, diaris i materials polítics de l'antifranquisme.

Pol Vila i Vives ■

recerques ■

En la dècada de 1960, els moviments de parcel·les de terra registrats en un llibre anomenat *Carte Nativorum* van atraure l'atenció de Michael Postan, historiador anglès que va lligar els casos de disminució i augment dels patrimonis rurals amb els processos d'enriquiment d'unes famílies a costa dels seus veïns empobrits. La publicació de la seva obra va influenciar els seus compatriotes. L'estudi de les transaccions de terra, que fins aleshores havia ocupat només una part marginal dels treballs, va ser l'objecte de tesis doctorals i va generar debats sobre la influència del mercat en la polarització i l'adveniment de les desigualtats socioeconòmiques, les estratègies familiars i personals en relació al patrimoni i la voluntat de la població d'aprofitar la comercialització. Al llarg de 1980 i 1990, la investigació sobre el mercat de la terra es va traslladar a d'altres escenaris europeus, si bé recents publicacions han qualificat d'«estancats» els treballs sobre aquest tema, tot i centrar-se en un dels valors econòmics més rellevants del període medieval: la terra. Al nostre país s'han pogut llegir diverses contribucions que no han tingut una marcada continuïtat. Més destacable encara, si bé l'estudi de les

transaccions de parcel·lari s'ha de basar necessàriament en un corpus de caràcter eminentment notarial —documents de compravenda, contractes a llauró, donacions *inter vivos*, heretaments o permutes—, és que han estat molt poques les investigacions que han utilitzat informació dels protocols conservats en arxius catalans.

Per tant, aquesta tesi, defensada a la Universitat de Girona l'any passat, tenia, com a primer objectiu, oferir una investigació centrada fonamentalment en una sèrie notarial. Es va escollir la vall d'Amer per l'estat de conservació òptim de la seva documentació en les dècades posteriors a la Pesta Negra; i, també, per ser un exemple paradigmàtic de la vila rural catalana en època baix medieval. Mitjançant un buidatge sistemàtic de la sèrie documental atribuïda a Bernat Tafurer, compresa entre els anys 1350 i 1399 i dipositada a l'Arxiu Històric de Girona, la investigació ha volgut examinar les hipòtesis presents a la historiografia catalana i que s'havien formulat majoritàriament amb documentació d'altra tipologia; en concret, la idea que les carències d'una part de la població, un cop supe-

PÉREZ ÁLVAREZ, Alba

El mercat de la terra a la Catalunya baix medieval. La vall d'Amer (1350-1399)

Tesi Doctoral del Programa de Doctorat en Ciències Humanes, del Patrimoni i de la Cultura de la Universitat de Girona

Direcció: Lluís To Figueras

Data de defensa: 18 de juny de 2025

<https://hdl.handle.net/10803/694934>

rada la Pesta Negra, haurien portat a una progressiva desigualtat socioeconòmica entre els membres de la societat, fruit d'un acaparament de patrimoni per part de famílies que havien aconseguit superar l'epidèmia amb recursos suficients aprofitant les situacions de crisi dels seus veïns. Aquests grups, al seu torn, haurien estat els precedents dels «pagesos grassos» que haurien conduït al conflicte remença del segle xv. D'altra banda, també es volia examinar la possible ingerència d'un grup patrici gironí en el camp d'Amer.

La conclusió a la qual s'ha pogut arribar a partir d'aquest estudi sistemàtic de protocols notariais és que, si bé Amer comptava amb un mercat de la terra actiu, no es pot constatar una participació rellevant de membres enriquits ni dins de la mateixa comunitat d'Amer, ni entre les elits urbanes de Girona, ans al contrari: les persones gironines tendien a vendre les seves terres —en moltes ocasions adquirides per herència després de la pandèmia—, tot i que s'ha demostrat que a la vall existien

instruments que els haurien permès conservar les parcel·les i treure'n rendiment sense renunciar a la propietat útil. La terra era, de fet, eminentment accessible a través de la compravenda, atès el seu baix preu, especialment en relació amb altres despeses inherents als cicles vitals, com podien ser el pagament de dots i donacions als fills per raó de matrimoni. Tampoc no s'ha establert una correlació evident entre la possessió d'una gran quantitat de terres i un major nivell social o econòmic. Les dades referents a Amer mostren una societat eminentment homogènia, on les famílies participaven en un grau similar de la possibilitat de comprar i vendre terres, sovint de forma puntual i potser buscant d'ajustar el patrimoni a les seves capacitats de treball o necessitats. Els processos d'enriquiment s'haurien de cercar, per tant, en cronologies posteriors.

La tesi doctoral, que va rebre la màxima qualificació per part del tribunal, es publicarà properament per part de l'editorial Fundació Noguera.

**RETUERTA JIMÉNEZ,
M. Luz**

Senyors, pagesia i inversions barcelonines. La llarga transició de la vall baixa del Llobregat (dels segles xi a inicis del xix)

Tesi doctoral del Programa de Doctorat en Ciències Humanes, del Patrimoni i de la Cultura de la Universitat de Girona

Direcció: Maria Rosa Congost Colomer

Data de defensa: 22 d'octubre de 2025

<https://hdl.handle.net/10803/696029>

Aquesta tesi examina la configuració històrica del model agrari de la vall baixa del Llobregat entre els segles xi i l'inici del xix, amb una atenció particular a la senyoria de Sant Feliu de Llobregat i a les parròquies de Sant Joan Despí, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda. El treball parteix de la premissa que l'evolució d'aquest espai només pot entendre's si s'analitzen conjuntament el pes de les inversions procedents de Barcelona, la persistència, almenys parcial, de la propietat pagesa i la diversitat de formes de tinença i d'explotació de la terra. L'objectiu és mostrar com la interacció entre capital urbà, drets senyorials i estratègies camperoles acabà configurant, al llarg de segles, un territori de forta interdependència entre camp i ciutat.

Des d'un punt de vista metodològic, la recerca es fonamenta en una base documental molt àmplia i heterogènia (capbreus, cadastres, protocols notariais, fonts judicials i documentació relativa a la propietat, al crèdit, als drets senyorials i als conflictes per l'aigua), que permet reconstruir en llarga durada les transformacions de la propietat i de la renda, així com les estratègies econòmiques dels diversos actors socials. Aquesta anàlisi es completa amb estudis de cas sobre patrimonis urbans i famílies pageses locals, que il·lustren les

modalitats d'accés a la terra, els mecanismes de reproducció patrimonial i els efectes socials de la diferenciació agrària.

Una de les conclusions centrals és que el model agrari de la vall baixa del Llobregat es construí sobre una estructura de propietat profundament fragmentada, tant pel que fa al domini directe com al domini útil. Des dels orígens medievals, la configuració dels drets sobre la terra i l'aigua restà vinculada a l'expansió del feudalisme, a la consolidació de les senyories i a la subordinació de la pagesia a diverses formes de dependència. Tanmateix, la tesi subratlla que aquest procés no fou ni lineal ni homogeni: les famílies pageses conservaren marges d'adaptació i, en determinats moments, pogueren reforçar la seva posició aprofitant la reorganització del paisatge, la rebaixa de censos o l'accés a terres abandonades després de les crisis baixmedievals.

La crisi dels segles xiv i xv constitueix un punt d'inflexió decisiu. La davallada demogràfica, l'endeutament i la pèrdua de rendibilitat de nombroses explotacions afectaren tant la pagesia com els patrimonis senyorials, però la conjuntura obrí alhora un procés de reordenació de les relacions de propietat. Mentre els senyors flexibilitzaven càrregues i reestructuraven

censos, una part de la pagesia remença i emfiteuta aconseguí ampliar explotacions i consolidar posicions més sòlides. La crisi no s'interpreta, per tant, només com una etapa de regressió, sinó també com un moment de redefinició dels equilibris socials i econòmics del territori.

Des d'una perspectiva de llarga durada, la recerca aprofundeix en les relacions entre la gran i la petita propietat, la diferenciació pagesa, l'endeutament i la pèrdua de terres, així com en el paper de les successives elits propietàries barcelonines. A partir del segle XVI, i sobretot del XVII, s'hi identifica una penetració creixent del capital barceloní en el territori, com il·lustra el cas dels mercaders Falguera, especialment a través del crèdit, de l'adquisició de terres de la pagesia endeutada i del control progressiu dels recursos hídrics. La relació entre ciutat i camp apareix així marcada per una dependència cada vegada més estreta, en què les elits urbanes —sovint vinculades al govern municipal i, per tant, especialment interessades en el proveïment de Barcelona— reforçaren la seva presència patrimonial aprofitant la vulnerabilitat d'una part del camperolat. Aquest procés contribuï també a accentuar la diferenciació interna de la pagesia: al costat d'un sector benestant, capaç de resistir les crisis i preservar les explotacions, se'n consolidà un altre de més fràgil, abocat sovint a l'arrendament, la masoveria o el treball a jornal.

En aquest marc, l'aigua ocupa una posició central. La tesi demostra que el control dels recursos hídrics fou determinant no sols per a la productivitat, sinó també per a la formació de patrimonis i per a la jerarquització social del territori. La construcció de mines, sínies i altres infraestructures de regadiu, així com els conflictes pels drets d'ús de rieres i fonts, transformaren profundament les relacions econòmiques i socials de la vall. Més que no pas una qüestió tècnica, la gestió de l'aigua esdevé una clau interpretativa per comprendre l'articulació entre espai rural, mercat barceloní i mecanismes de dominació.

Un altre resultat destacat és la progressiva especialització agrària del territori, un dels eixos principals de la tesi, estretament vinculada al regadiu, a la inserció en circuits comercials cada vegada més amplis i a les diverses modalitats d'explotació de les finques. La plana s'orientà de manera creixent cap al conreu de fruiters (pomeres, pereres i presseguers), mentre

que les àrees de samontà i de muntanya reforçaren l'expansió de la vinya. Aquesta evolució no eliminà la diversitat productiva, però transformà els contractes de tinença, les condicions de treball i l'organització de les explotacions, en el marc d'un sistema basat en petites unitats d'explotació i en una creixent especialització del treball rural.

Segons la tesi, el segle XVIII representa la fase de màxima expansió d'aquest model agrari. L'augment de la demanda urbana, la millora dels sistemes de reg, la intensificació del treball agrícola i l'ocupació de noves terres impulsaren un creixement sostingut que no es traduí en una simple concentració de grans explotacions. El sistema continuà articulant-se al voltant de petites tinences i depengué del treball pagès i de la coordinació entre capital urbà i mà d'obra local. En paral·lel, les elits barcelonines diversificaren les seves inversions en la terra, en molins i en infraestructures hidràuliques, la qual cosa reforçà la subordinació de la comarca a Barcelona.

En la darrera fase del període analitzat, la irrupció del capital manufacturer, exemplificada amb cas d'Erasme de Gònima, accentuà tendències ja presents i preparà el terreny per a una nova etapa. La seva capacitat d'inversió permeté ampliar regadius, reorganitzar finques i intensificar els conreus de fruiters i vinya, alhora que reforçà la disputa pels recursos hídrics. La inauguració del Canal de la Infanta, el 1819, simbolitza la culminació d'aquest procés i l'entrada en una fase de capitalisme agrari més desenvolupat.

En síntesi, la recerca mostra que el model agrari d'aquesta part de la vall baixa del Llobregat es definí per la combinació de factors interrelacionats, entre els quals destaquen la fragmentació dels drets de propietat, la pressió de les inversions barcelonines, la diferenciació interna de la pagesia, el paper estratègic de l'aigua i l'especialització productiva en fruiters i vinya. L'aportació principal del treball consisteix a mostrar com la llarga transició cap a la modernització agrària s'articulà mitjançant processos graduals, desiguals i profundament vinculats a la proximitat de Barcelona i al treball de la pagesia.

La doctoranda amb els membres del tribunal, 22 d'octubre de 2026. D'esquerra a dreta: Llorenç Ferrer, Biel Jover, Rosa Congost, M. Luz Retuerta i Belén Moreno. Fotografia: Universitat de Girona, Centre de Recerca d'Història Rural.

Famílies: normes, conflictes i canvis socials (s. XIV-XX)

XXXVII Seminari d'Història Econòmica i Social

Girona, 2 i 3 de juliol de 2026

Dijous 2 de juliol

Matí

Moderador: Gabriel Jover (Universitat de Girona).

9:00 Lluís To (Universitat de Girona) *Dots i pobresa a la Catalunya medieval.*

9:45 Pere Ortí (Universitat de Girona) *L'estructura socioprofessional de la vegueria de Girona al final de l'Edat Mitjana: fogatjaments, talls remences i documentació notarial.*

10:30 Pausa cafè

11:00 Mireia Ribot (Universitat de Girona) *Estratègies matrimonials a la vegueria de Girona, 1460-1520.*

11:45 Nil Coma (Universitat de Girona) *Pagesos, masovers i treballadors. Estratègies matrimonials entre els grups humils del camp català (1550-1640).*

12:30 Rosa Congost (Universitat de Girona) *Què sabem dels hereus gravats? Els lligams entre les estratègies hereditàries i els drets de propietat.*

Tarda

Moderadora: Julie Marfany (University of Durham).

16:00 Lúcia Torra (Universitat Pompeu Fabra) *Mobilitat social, dots i negocis en el cas dels teixidors de lli i cotó a Barcelona (1740-1820).*

16:45 Belén Moreno (Universidad de Oviedo) *L'agència de les dones del Cantàbric al segle XVIII. El cas de les teixidores asturianes.*

17:30 Pausa cafè

18:00 Javier Cerquera Dussan (Universidad Nacional de Colombia) *Obstáculos para los matrimonios de parejas esclavizadas en la provincia de Popayán en el siglo XVIII.*

18:45 Maria Jesús Llaveró (Arxiu Històric de Lleida) *Jové i Teixidó: Dues famílies del Baix Segre i un conflicte secular pel poder i la propietat.*

Divendres 3 de juliol

Matí

Moderador: Gabriel Ramon (Universitat de Lleida).

9:00 Rosa Congost (Universitat de Girona), Rosa Ros (Universitat de Girona) i Lúcia Torra (Universitat Pompeu Fabra) *L'escreix a la Catalunya del segle XVIII. Una comparació entre Barcelona i la regió de Girona.*

9:45 Rosa Congost (Universitat de Girona), Josep Mas Ferrer (Universitat de Barcelona), Rosa Ros (Universitat de Girona), Enric Saguer (Universitat de Girona) *Evolució dels dots i canvi social al districte hipotecari de Girona, 1768-1807.*

10:30 Josep Mas Ferrer (Universitat de Barcelona) *Enviudar en una societat d'hereu únic. Heretament, dot i escreix a la Selva (1750-1805).*

11:15 Pausa cafè

11:45 Tamara González López (Universidad de Coruña) *Familia, compadrazgo y crédito informal en el rural gallego (ss. XVIII-XIX).*

12:30 Judit Vidal (Universitat Rovira i Virgili) *Família, negoci i canvi social: la construcció d'una nissaga mercantil a la Reus del segle XVIII.*

Tarda

Moderador: Céline Mutos (Universitat de Barcelona).

16:00 Sylvie Hanicot-Bourdier (Université de Lorraine). *Normas, conflictos y estrategias familiares en la Vizcaya en la primera mitad del siglo XIX: la adaptación de la familia troncal a los cambios sociales.*

16:45. Dolores Palomo Infante (CIESAS Sureste, Chiapas) *El análisis de las familias a través del papel y la posición de las mujeres en la sociedad chiapaneca de la segunda mitad del siglo XIX.*

17:15 Lliurament del premi Mestall a treballs de recerca de batxillerat

17:30 Pausa cafè

18:00 Rosa Ros (Universitat de Girona) *Famílies extenses sense hereu? Transformacions de les estructures familiars en tres viles gironines, c. 1820-1920.*

18:45 Enric Saguer (Universitat de Girona) *Pautes de mobilitat i estructura de la llar entre els masovers gironins, 1850-1950.*

Organització: Centre de Recerca d'Història Rural, Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona.

Lloc: Dijous 2 juliol: Sala Anna Maria Geli, edifici Les Àligues (rectorat), Universitat de Girona
Divendres 3 juliol: Sala de graus de la Facultat de Lletres, Universitat de Girona

Amb el suport del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades. PID2022-139652NB-I00.

Imatge: Rafael Zabaleta, El hombre, la mujer y la moza, 1957. Museo Rafael Zabaleta de Quesada.

«SUREDA: TAPS, INCENDIS I LLEVAIRES», FOTOGRAFIES DE ROBIN TOWNSEND

La mostra fotogràfica de Robin Townsend Pi-Sunyer, comissariada per Lluís Serrano (UdG) i organitzada per la Càtedra d'Estudis del Suro (UdG), s'exposa a la Jonquera.

Lloc: Centre d'Interpretació de l'Albera de la Jonquera

Dates: del 26 de juny al 30 de setembre de 2026

Horaris: De dilluns a dijous: de 9 a 14 h
Divendres i dissabtes: de 9 a 14 h i de 15 a 19 h
Diumenges: de 9 a 14 h

Aquesta exposició itinerant, que l'any 2025 es va presentar a Palafrugell i a Agullana, recull imatges dels anys 70 i 80 que documenten amb una mirada etnogràfica el món de la sureda: les fàbriques de taps, els incendis forestals i la feina dels llevaires. Les fotografies destaquen tant pel seu valor documental com per la seva força visual i humana.

Entrada gratuïta.

Més informació: https://museudelsuro.cat/wp-content/uploads/2025/05/Fulleto_Robin-Townsend_Digital-1.pdf

■ CURSOS, JORNADES, CONGRESSOS

VIII Congrés d'Història de Girona La vida urbana i l'evolució de les ciutats romanes dels Països Catalans

25, 26 i 27 de novembre de 2026

L'Institut d'Estudis Gironins i l'Ajuntament de Girona convoquen el VIII Congrés d'Història de Girona, amb la intenció de commemorar els 2100 anys de la fundació de la ciutat.

El congrés es desenvoluparà en dues jornades, durant les quals es duran a terme cinc sessions en-capçalades cadascuna amb una ponència marc, a l'espai de les quals s'admetran comunicacions que tractin l'ampli espai temàtic objecte d'estudi, que pot abastar també els centres de població secundaris, per bé que no el món rural.

Lloc: Centre Cultural de la Mercè, Pujada de la Mercè, 12, 17004 Girona

Més informació: Institut d'Estudis Gironins.
info@ieg.cat

mestall

Redacció:
Rosa Congost, Lúcia Donat, Rosa Lluch,
Xavier Marcó, David Moré i Marisa Roig
Assessor lingüístic: Daniel Ferrer
Maquetació: Anna Cabañas

Per a informació i inscripcions:

Associació d'Història Rural
Pl. de Sant Josep, 1
Arxiu Històric de Girona
17004 GIRONA
Tel. 972 22 55 00

www.ddgi.cat/historiarural

Podeu enviar-nos textos o suggeriments a:
mestall@hotmail.com

Periodicitat: semestral.

Impressió: Palahí Arts Gràfiques

ISSN: 2462-5345

Dipòsit legal: GI-731-1999